

B. OEKEN

[B] WEG MET DE BROEDERSCHAP. “WIJ EUROPEANEN” VAN WIM DE WAGT

Het maakt niet veel uit hoe ver je teruggaat in de geschiedenis van de afgelopen twee eeuwen, overal tref je wel een variant aan van de nooit-stervende Europese droom: de goedertieren wensgedachte dat op een dag de landen van het oude continent naast hun tot totem verheven verschillen ook hun onderlinge overeenkomsten zullen ontdekken. En dat ze zich (zonder hun erfgoed te hoeven loochenen, natuurlijk) kunnen, willen en zullen verenigen onder de vlag van een of ander universeel ideaal: vrijheid, gelijkheid, broederschap, iets in die trant.

De zonen van de Franse Revolutie probeerden haar recente verworvenheden naar Europa te exporteren; de democratische revolutionairen uit het midden van de negentiende eeuw droomden over een Europees verbond van natiestaten; de Europese gedachte beroerde schrijvers en intellectuelen in het fin de siècle; en tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was men ervan overtuigd dat de vrede zou voortduren, en dat de technologische vooruitgang en de economische verwevenheid van Europa ervoor zouden zorgen dat ook de geest van de Europeaan weldra afscheid zou nemen van zijn met de natie gepreoccupeerde provincialisme. Na de gruwelijkheden van de loopgraven hoopte men nog

altijd min of meer op die oude gedachte, getekend door de oorlog weliswaar, maar nog altijd met die eigenaardige combinatie van vertrouwen in de goede afloop en het brandende verlangen naar iets grands. Als we het alleen maar zouden willen.

De betrekkelijke bejaardheid van de Europese gedachte roept de vraag op waarom het er dan toch niet zo mee wil vloten – zeker als we daarbij bedenken dat ook de Europese natiestaten, althans in hun hedendaagse vorm, net als de Europese idee zelf de vrucht van het revolutionaire tijdperk zijn. De doorgaans aangevoerde verklaring is zo oud en zo vaak herhaald dat die een stomvervelend cliché geworden is: de Europese gedachte is het eigendom van “de elite” en niet van “het volk”; het ideaal is verheven maar daarom ook vaag; en de vanzelfsprekende solidariteit die op het niveau van de natie blijkbaar bestaat, is op pan-Europese schaal afwezig. Dat was vroeger al zo toen “Europa” nog uit zes of vijftien landen bestond, en dat is alleen maar minder geworden naarmate de Unie verder uitbreidde.

Het onbevredigende van die opsomming is dat het een te grote knieval doet voor de logica van het nationalisme, waarin alleen dat wat homogeen is blijkbaar in staat is om de deugd te huisvesten – dat wil zeggen: democratie, solidariteit, lotsverbondenheid en een rechtstaat.

Een alternatief verklaringsmodel voor het

Aristide Briand (links) en Gustav Stresemann, Foto Nationaal Archief Nederland / Fotocollectie Algemeen Nederlands Persbureau (ANFO).

voortdurende mislukken van de Europese gedachte is wellicht dat het uiteindelijk te veel een bezweringsformule is – een soort aanroeping ter verdrijving van de binnenlandse spoken die altijd weer opduiken; nationalisme, afgunst, nijd en ressentiment. Nergens is dat beter zichtbaar dan in het bijzondere werk *Wij Europeanen* van Wim de Wagt. In zijn boek doet De Wagt kond van een haast vergeten episode uit de ontstaansgeschiedenis van de Europese samenwerking; de poging van Aristide Briand (op voorpraak van de pionierende graaf Richard Coudenhove-Kalergi) om een Europese gemeenschap te scheppen, onder de vlag van de Volkenbond.

De hoofdrol in *Wij Europeanen* wordt opgeëist door de Franse en Duitse staatsmannen Aristide Briand (1862-1932) en Gustav Stresemann (1878-1929). Zij zijn de architecten van de Frans-Duitse toenadering in het interbellum, en van de gaandeweg meer ontspannen verhoudingen tussen de twee landen na de vernedering van Duitsland in Versailles na het einde van de Eerste Wereldoorlog. De beide mannen zijn – hoewel verschillend in temperament – ook Europeanen. De Wagt laveert tussen de politieke band van Stresemann en Briand en het meer ongedurige idealisme van de pan-Europese beweging onder leiding van graaf Coudenhove-Kalergi. Ten slotte toont De Wagt het zich

ontvouwende politieke drama door de ogen van de Nederlandse journalist Robert Peereboom, zelf ook een gelovige in de Europese droom.

De stelling van De Wagt in *Wij Europeanen* is dat een verenigd Europa aan het einde van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw heel dichtbij was. Ter illustratie wordt de goede verstandhouding tussen Briand en Stresemann getoond, de verschillende particuliere initiatieven van Europeanen om met elkaar te praten over een politiek verbond, en de inzet van journalisten zoals Robert Peereboom zelf, die zijn landgenoten probeert te overtuigen van de noodzaak van een Europese Unie. *Wij Europeanen* is een intelligent compositie uit gelijke delen geschiedenis, verbeelding en hoop.

Maar was de Europese gedachte zo dichtbij? De Wagt geeft het voorbeeld van een petitie, georganiseerd door een landelijke krant, voor ontwapening en vrede die in Nederland tweeënhalf miljoen handtekeningen ophaalt. Indrukwekkend, maar tegelijkertijd bindt de Vereniging ter Bevordering van de Verenigde Staten van Europa maar tweeduizend leden aan zich met een concreet pleidooi voor een politieke unie. Het “Europese moment” dat De Wagt in *Wij Europeanen* tot leven wekt, is toch vooral een feest van de binnenwereld: het zijn denktanks, instituties, idealisten en stugge,

onwillige politici die, onder de vlag van de uiteenvallende Volkenbond, praten over wat Europa zou kunnen zijn. De politieke doorzettingsmacht in de vorm van een groot, door een groot deel van de bevolking gesteund mandaat ontbreekt. Briand en Stresemann zien hun werk ook steeds gedwarsboemd omdat de kabinetten waarvan zij deel uitmaken, telkens weer ten val komen. De chronische instabiliteit van de nationale politiek, waardoor het werk aan een verenigd Europa soms stilligt totdat de pro-Europese politiek weer aan de macht zijn, doorkruist het belangrijke werk. Als die instabiliteit op nationaal niveau al zo aanzienlijk is, wat betekent dat dan voor Europa?

De Wagt stelt die vragen eigenlijk niet. Hij levert zichzelf te veel uit aan een oude historische gemeenplaats: dat de geschiedenis geschreven wordt door grote mannen die met de juiste heroïsche daad op het juiste moment de geschiedenis een beslissende wending kunnen geven. Het falen van de Europese gedachte in het interbellum is bij De Wagt vooral het falen van individuele politici. Hij heeft weinig oog voor de grotere context die de pan-Europese congressen op voorhand gedoemd maakt.

Wij Europeanen is in de eerste plaats een poging tot verbeelding: een vertelling over Europa zoals het had kunnen zijn als niet bepaalde mensen op het verkeerde moment waren doodgegaan, zoals Briand en Stresemann. Wat als zij erin waren geslaagd om Europa in de jaren dertig te verenigen? Hitler zou, zegt De Wagt, een voetnoot in de geschiedenis zijn, omdat de broederschap het won. De bijna-geschiedenis van *Wij Europeanen* dient, zo stelt De Wagt, ter ondersteuning van het vermogen ons een andere toekomst voor te stellen. Het heden wordt geïnformeerd door de verhalen die we onszelf vertellen over het verleden. Als dat zo is, redeneert De Wagt, dan moet het bijna-welslagen van de Europese gedachte in het interbellum toch tot de verbeelding spreken.

De Wagts exercitie is echter ook een glasheldere illustratie van het grote probleem van Europa – de voortdurende neiging broederschap tot de hoogste der deugden te verklaren. De Wagt beschrijft uitvoerig hoe Briand en Stresemann steeds moeten manoeuvreren om hun collega's niet voor het hoofd te stoten, hoe sprekers op congressen hun best doen

om alle gevoeligheden zorgvuldig te vermijden in hun voordrachten, en hoe men zich maar niet weet te bevrijden uit de paradox dat er een robuuste Europese gedachte gesmeed moet worden door mensen die gedwongen worden op eieren te lopen. *Wij Europeanen* illustreert vooral hoe Europa altijd een abstractie blijft waar iedereen vagelijk wel naartoe wil, maar waarbij niemand het eens is over de vraag hoe precies. Links of rechts? In welke structuur? Wie leidt? En ondertussen staat oude pijn voortdurend in de weg: het onrecht van Versailles, de Franse bezetting van het Rijnland, het feit dat men de Duitsers nog altijd niet echt vertrouwt. In die context voerde de cultuur van het masseren en het zoeken naar een compromis die de hedendaagse Unie kenmerkt, ook toen al de boventoon.

Maar door die voortdurende nadruk op verzoening, harmonie, overleg, compromis, samenspraak, geven en nemen en alles wat daarbij hoort, valt iedere poging tot Europese politiek keer op keer plat neer, omdat er geen werkelijke politiek is. Democratische politiek bestaat weliswaar bij de gratie van een zekere broederschap, maar streeft er niet naar. Broederschap is de basis – maar twistgrage broederschap. De inzet is vrijheid. Of gelijkheid. Of iets anders – als er maar om gestreden kan worden; als de Europese gedachte maar open is, en niet de bedompte, bezwerende liturgie van broederschap omwille van de broederschap. De essentie van de politiek is geïnstitutionaliseerd conflict – en onoplosbaar conflict. Het is ook niet het doel van de democratie om conflict op te lossen, maar om dat conflict vreedzaam onopgelost te laten. Democratie, om een belangrijke denker te parafraseren, is in het geheel niet gezellig.

De reden dat de Europese gedachte niet werkt, is omdat het – zoals ook zichtbaar bij De Wagt – te veel een vluchthuis is voor die *clash*. Europa is een plek waar politici schuilen voor het gevecht, terwijl de essentie van de democratie juist is dat er geen schuilplaats is; uitsluitend voortdurend debat. Die fundamentele vergissing teistert de Europese gedachte tot vandaag toe. De bestuurlijke infrastructuur van de Europese Unie is geënt op het bereiken van compromis. Als er iets is wat De Wagt in overdonderende helderheid laat zien, is dat die neiging synoniem is met de Europese gedachte. Maar juist door Europa zijn deel van het

democratische drama te ontzeggen, wordt het ondraaglijk gemaakt.

In de logica van de nationale parlementen is de politieke strijd het bezit van “het volk” (zoals dat dan heet), en de uitkomst van dat drama het eigendom van de regering – formeel dan. Het parlement, de politiek, heeft het laatste woord. In de Europese Unie is die verdeling precies omgekeerd. De instituties hebben zich de politieke strijd toegeëigend, die zich vervolgens binnenskamers afspeelt, en alleen de uitkomst is van het publiek. Maar wat moet het publiek ermee? Zij vragen er niet om – hun democratische recht is de politiek, niet de aanvaarding van welk bestuurlijk besluit dan ook voor het genomen wordt.

De neiging om het politieke (en daarmee dus ook alle vormen van politisering) te bannen uit het Europese project duidt niet alleen op een fundamenteel onbegrip over de aard van het democratische besluit, maar verraadt wellicht ook dat het geloof in de Europese gedachte ook onder haar eigen clerus nooit echt groot is geweest. Als er werkelijk een levend Europees besef was, dan zou dat ook niet voortdurend voor politieke twist moeten worden afgeschermd. In die zin voldoen “Europa” en de “Europeanen” van De Wagt meer aan het beeld van een orthodoxie dan van een levend geloof – het laatste is iets waarin iedereen deelt; het eerste is iets wat ongelovigen vaak gezond achten voor anderen om in te geloven.

Wij Europeanen leest als een fraai gecomponeerd grafschrift bij wéér een mislukt tijdperk in het lange verlangen naar de Europese droom, niet als een levenslustig pleidooi voor het omarmen ervan. Het is ook te nostalgisch en sentimenteel om dat te kunnen zijn.

De Europese gedachte zal pas slagen als zij niet meer eentonig is – dat wil zeggen, als er niet continu bij wijze van bezweringsformule over *wij* Europeanen gepraat hoeft te worden, maar als er politiek bedreven wordt. Lang leve de Europese gedachte; weg met de broederschap.

THIJS KLEINPASTE

WIM DE WAGT, *Wij Europeanen*, Bas Lubberhuizen,
Amsterdam, 2015, 224 p.